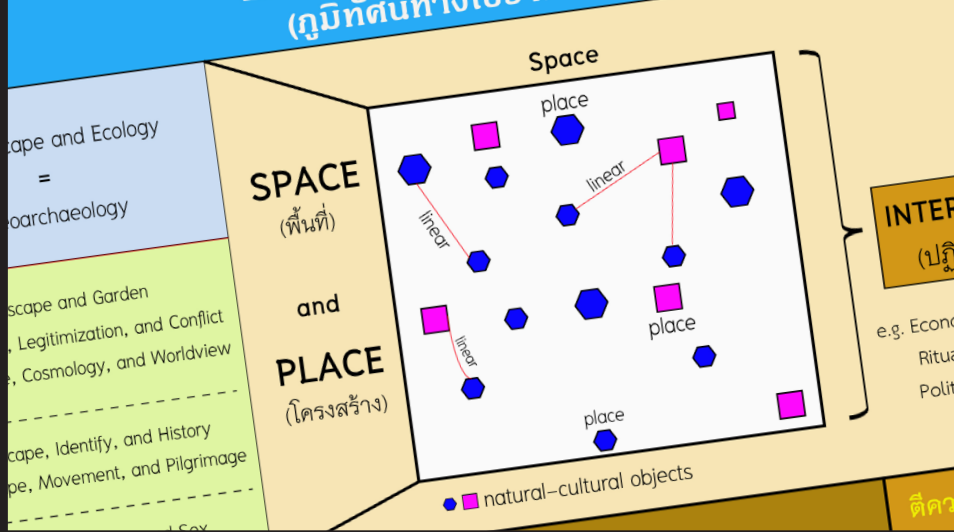

01

แนวคิดทฤษฎี “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี” กับงานโบราณคดีไทย*

Approaches of Landscape Archaeology in Current Thai Archaeological Research

Received: July 4, 2022 | Revised: September 30, 2022 | Accepted: October 19, 2022

พัชรพร เงินเกิด**

Patcharaporn Ngernkerd

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง ภูมิทัศน์ทางโบราณคดีของเมืองโบราณในพื้นที่ภาคตะวันออก ช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 16 ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

This paper is a part of PhD dissertation on the topic of “Landscape Archaeology of Historic Town in Eastern Thailand before 11th Century A.D.” submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy Program in Historical Archaeology, Department of Archaeology, Graduate School, Silpakorn University

** นักศึกษาระดับปริญญาเอก สาขาวิชาโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อีเมล: pare.ngernkerd@gmail.com โดยมีศาสตราจารย์ ดร.รัศมี ชูทรงเดช และรองศาสตราจารย์ ดร.สฤตพงศ์ ชุนทรง เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

Doctoral student of Program in Archaeology, Graduate School, Silpakorn University. email: pare.ngernkerd@gmail.com under the supervision of Prof. Dr. Rasmi Shoocongdej and Assoc. Dr. Saritpong Khunsong

บทคัดย่อ

แนวคิดทฤษฎีภูมิทัศน์ทางโบราณคดี (Landscape Archaeology) ถือเป็นแนวคิดหนึ่งที่มีงานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมในสมัยโบราณ ซึ่งไม่เพียงแต่จะเป็นการศึกษาเฉพาะปัจจัยทางธรรมชาติเท่านั้น แต่แนวคิดดังกล่าวยังครอบคลุมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมในมุมมองที่สะท้อนถึงวัฒนธรรม การเมือง เศรษฐกิจ และความเชื่อของแต่ละกลุ่มชุมชน-เมือง-รัฐโบราณร่วมด้วย อันเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนพัฒนาการทางสังคม บทความนี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความรับรู้และความเข้าใจของนักโบราณคดีไทยที่มีต่อแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ร่วมกับการพยายามสร้างความเข้าใจในองค์ความรู้ของแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีปัจจุบันเพิ่มเติม ซึ่งจากการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดดังกล่าวพบว่า สามารถแบ่งกลุ่มศึกษางานภูมิทัศน์ทางโบราณคดีออกได้ทั้งหมด 2 กลุ่มหลัก ได้แก่ 1. กลุ่มที่เน้นศึกษากระบวนการทางธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ส่งผลต่อการดำรงชีพของมนุษย์หรือการเลือกตั้งถิ่นฐานของเมืองโบราณ โดยกลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดธรณีโบราณคดีอย่างชัดเจน และ 2. กลุ่มที่เน้นศึกษาพื้นที่ในเชิงปรากฏการณ์ด้านความเชื่อหรือสัญลักษณ์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ มุ่งเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่ส่งอิทธิพลและมีบทบาทต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมกายภาพเพื่อตอบสนองวัฒนธรรมตนเอง ซึ่งกลุ่มนี้มักจะเน้นการศึกษาวิเคราะห์เชิงพื้นที่เป็นหลัก ทั้งนี้ กลุ่มศึกษาทั้งสองต่างก็ตั้งอยู่ภายใต้กรอบแนวคิดเดียวกัน นั่นก็คือ การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมโดยรอบ อย่างไรก็ตาม ทั้งสองกลุ่มต่างมีวิธีการศึกษาและมุมมองต่อภูมิทัศน์ที่เป็นเอกเทศ และยังไม่ปรากฏงานศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในไทยที่มีการผนวกวิธีการศึกษาและมุมมองของแต่ละกลุ่มเข้าด้วยกัน ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นจุดด้อยของงานศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีที่กำลังเกิดขึ้นในวงการโบราณคดีไทย

คำสำคัญ: ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี, ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, ธรณีโบราณคดี, ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์, แนวคิด-ทฤษฎี

A b s t r a c t

Landscape archaeology studies the relationship between humans and their environments in the past. That is, it does not only focus on natural world but also consider the natural environment as a contributor to social development, including culture, politics, economics, and religion. This paper aims to reveal the understanding of landscape archaeology in Thailand, and attempts to explain the development of this approach. Results indicate that contemporary landscape archaeology in Thailand can be classified under two distinct approaches: (1) A nature-focused group, which emphasizes the processes of natural environment as the important influencer on human settlements. Thus, it clearly corresponds to the Geoarchaeological approach. (2) A culture-focused group, which sees the landscape as a stage of built environment by humans, such as city plans, orientation of temples, distance between sites and natural sources. These built environments are seen to be determined by cultural factors and the landscapes are shaped to respond to the people. Spatial analysis is frequently applied in this group. Notably, both approaches retain the principles of cultural landscape that focus on the interaction between humans and built environments (both physical and cultural landscapes). However, the methodology and conceptual framework of the two approaches are rarely combined, thus limiting the reconstruction of past cultures in Thai archaeology.

Keywords: Landscape Archaeology, Cultural Landscape, Geoarchaeology, GIS, Approach

บทนำ

หากกล่าวถึงคำว่า “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี (Landscape Archaeology)” ที่มีความหมายสื่อถึงการศึกษาพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของมนุษย์โบราณแล้วนั้น มักพบว่าถูกเชื่อมโยงไปกับคำว่า “ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape)” เสมอ ซึ่งทั้งสองแนวคิดนี้จัดอยู่ในกลุ่มกระบวนทัศน์ที่ก่อกำเนิดมาจากการของกลุ่มนักโบราณคดีกระบวนการ (Processual Archaeology) ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการในเรื่องการปรับตัว (adaptation) มาตั้งแต่ช่วงที่เกิดกลุ่มโบราณคดีใหม่ (New Archaeology) ราว ค.ศ. 1960-1970 (Binford & Sabloff 1982: 137-138) ที่เริ่มมีการนำแนวคิดและวิธีการวิจัยแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาประยุกต์ใช้ในขณะเดียวกัน แนวคิดของศาสตร์มานุษยวิทยาก็เริ่มมีบทบาทมากขึ้นกับงานโบราณคดีเช่นเดียวกัน ที่สำคัญก็คือ นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ซึ่งแนวคิดทั้งหมดล้วนมีเป้าหมายเพื่อวิเคราะห์หาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ (e.g. Sauer 1962; Steward 2006: 5-7; Ashmore & Blackmore 2008)

สำหรับการใช้แนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในประเทศไทยนั้น พบว่ามักถูกเชื่อมโยงไปกับแนวคิด “ธรณีโบราณคดี (Geoarchaeology)” เป็นหลัก ซึ่งเป็นการนำวิธีการศึกษาของวิทยาศาสตร์โลก (earth sciences)

และธรณีวิทยา (geology) มาช่วยตีความและวิเคราะห์ถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติโบราณที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในอดีต เช่น ธรณีสัณฐาน (geomorphology) ดิน (soil) อุตุนิยมวิทยา (meteorology) เป็นต้น โดยกลุ่มแนวคิดดังกล่าวได้ถือกำเนิดขึ้นในชื่อของ ธรณีโบราณคดี นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1970 ซึ่งเป็นช่วงเวลาเดียวกับการก่อตั้งกลุ่มโบราณคดีกระบวนการ ที่ให้ความสำคัญกับการหาอิทธิพลสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ซึ่งแนวคิดนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่นำเทคนิคการศึกษาธรณีวิทยาเข้ามาประยุกต์ใช้ในการศึกษาสภาพแวดล้อมของมนุษย์ในอดีต เช่น เครื่องมือธรณีฟิสิกส์ การเจาะตะกอน และการหาค่าอายุสัมบูรณ์ (Absolute dating) เป็นต้น (Butzer 1982) ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิด ธรณีโบราณคดี เปรียบเสมือนเครื่องมือหนึ่งของนักโบราณคดีที่อาศัยวิธีการและเทคนิคของศาสตร์ธรณีวิทยาเข้ามาช่วยวิเคราะห์ตีความถึงกระบวนการโบราณคดีทั้งในระดับจุลภาค (local scale) และมหภาค (regional scale) (ขวลิต ขาวเขียว 2546; Ngernerd & Choowong 2017)

ในขณะที่ชื่อของแนวคิด ธรณีโบราณคดี ได้รับการรู้จักเป็นวงกว้างในแวดวงนักโบราณคดีไทยปัจจุบัน ดังปรากฏการใช้คำว่า ธรณีโบราณคดี อย่างแพร่หลายเป็นชื่อโครงการหรือหัวข้องานวิจัย (เช่น เสรีวัฒน์ สมินทร์ ปัญญา 2561; สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี 2564; ประอร ศิลาพันธุ์ 2548)

หรือแม้แต่ชื่อของแนวคิด ภูมิวัฒนธรรม หรือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ก็ยังคงถูกใช้แพร่หลายในงานศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมธรรมชาติกับมนุษย์ที่ส่งผลต่อการสร้างเมืองหรือการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งรวมไปถึงการศึกษาในแง่ของสถาปัตยกรรมร่วมด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม 2560; อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ 2559) แต่ชื่อของแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีกลับยังคงคลุมเครืออยู่ในการศึกษาโบราณคดีไทยปัจจุบัน ถึงแม้ว่าแนวคิดนี้จะมีเป้าหมายการศึกษาคล้ายคลึงกับแนวคิดต่างๆ ข้างต้นก็ตาม แต่ทว่าภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ยังมีความแตกต่างในเรื่องกรอบความคิดและวิธีการศึกษาที่จะถูกนำมาใช้วิเคราะห์ในงานโบราณคดี ที่ไม่ได้มีมุมมองเรื่องพื้นที่ (space) ในฐานะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเพียงด้านเดียวเท่านั้น แต่ยังถูกนำไปใช้ตีความในมิติอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมร่วมด้วย

พัฒนาการของแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในบริบทสากล

คำว่า “Landscape” มีความหมายทางรากศัพท์มาจากคำว่า *landschap* ที่เป็นภาษาดัตช์ (Dutch) มีความหมายสื่อถึงรูปแบบของภาพวาดทิวทัศน์ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 (James & Martin 1981: 177) โดยสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและธรรมชาติที่มีความแตกต่างออกไปจากกลุ่มภาพวาดในช่วงสมัยก่อนหน้า ขณะเดียวกัน รากศัพท์ของคำนี้ยังตรงกับคำว่า *Landschaft* ของภาษาเยอรมัน ที่ยังสื่อถึง ขอบเขตพื้นที่บริเวณชนานเมือง (countryside) ร่วมด้วย (David & Thomas 2008: 27)

ในอดีตแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางโบราณคดีมักถูกเชื่อมโยงไปกับการวิเคราะห์หาความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติภายใต้งานของกลุ่มนักโบราณคดีใหม่ (New Archaeology) ที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการในเรื่องการปรับตัว (adaptation) จึงเกิดการศึกษากระบวนการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในพื้นที่ต่างๆ และเริ่มมีการนำแนวคิดการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (Spatial analysis) จากศาสตร์อื่นมาใช้เป็นวิธีการ

ศึกษา โดยหนึ่งในนั้นก็คือ ทฤษฎีแหล่งกลาง (Central Place Theory) (Christaller 1966) ซึ่งคำว่า Landscape Archaeology น่าจะถูกนำมาใช้ครั้งแรกโดย Mick Aston และ Trever Rowley ในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 1970-1980 (Aston & Rowley 1974) ที่เริ่มเกิดแนวคิดกลุ่มโบราณคดีหลังกระบวนการ (Post-Processual Archaeology) ภายใต้การพิจารณางานโบราณคดีในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยศาสตร์ ที่เริ่มให้ความสำคัญกับการตีความวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์แบบใหม่ โดยคำนึงถึงปัจเจกบุคคลที่อาศัยอยู่ในรูปสัญลักษณ์ และปัจจัยภายในสังคม ที่ถือเป็นตัวการในการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม รวมถึงปฏิเสธวิธีคิดแบบกลุ่มโบราณคดีกระบวนการ ที่มักเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมมักเกิดจากสิ่งแวดล้อมธรรมชาติเท่านั้น (Hodder 1985: 1-26; Shanks 2007; Tilley 1994)

ดังนั้น กลุ่มโบราณคดีหลังกระบวนการจึงให้ความสำคัญกับเรื่องระบบความเชื่อที่อาจสื่อออกมาในรูปแบบสัญลักษณ์อันสะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของวัฒนธรรมนั้นๆ จึงส่งผลให้เกิดแนวคิดการมองภูมิประเทศหรือภูมิทัศน์ในอีกรูปแบบหนึ่งขึ้นมา โดยเชื่อว่า ภูมิทัศน์ ไม่ได้หมายถึง ร่องรอยที่เกิดจากธรรมชาติ แต่หมายถึงพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือออกแบบมาอย่างเป็นระบบเพื่อที่จะตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคม (Jackson 1986: 68) ซึ่งได้รับแนวคิดมาจากเรื่อง ภูมิวัฒนธรรม (Cultural Landscape) ในสายสังคมศาสตร์ (social sciences) ซึ่งเป็นแนวคิดที่กำเนิดขึ้นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1880 โดย Otto Schlüter นักภูมิศาสตร์ชาวเยอรมัน ที่พยายามใช้ในการอธิบายรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณตอนกลางของยุโรปและประเทศเยอรมนี ซึ่งได้พิจารณาถึงองค์ประกอบทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อมธรรมชาติ การใช้พื้นที่ เพื่อนำมาอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ของชุมชน ที่ก่อเกิดเป็นระบบการตั้งถิ่นฐาน โดยต่อมาแนวคิดภูมิวัฒนธรรมจึงได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้ในงานโบราณคดีภายใต้ชื่อ ภูมิวัฒนธรรมทางโบราณคดี (Archaeology of Cultural Landscape)

นอกจากนี้ ยังได้มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติในเชิงเศรษฐกิจ ร่วมกับการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมที่เป็นตัวสะท้อนถึงประวัติศาสตร์ของมนุษย์ภายใต้นิยามความสัมพันธ์ระหว่างเวลาและพื้นที่ สิ่งนี้ส่งผลให้นักโบราณคดีเริ่มหันมาพิจารณาถึงกระบวนการที่ก่อให้เกิดรูปแบบพื้นที่ที่มีชีวิตขึ้นมา โดยสิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่ก่อให้เกิดพัฒนาการทางสังคมอย่างต่อเนื่องด้วย (Sauer 1962: 333)

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของแนวคิดภูมิทัศน์น่าจะเริ่มขึ้นในช่วงปี ค.ศ. 1990 เป็นต้นมา ถือเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดปรัชญาที่มองกระบวนการต่างๆ ในเชิงปรากฏการณ์ (Phenomenology) ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นบนพื้นที่หนึ่งๆ อาจเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ที่อาศัยจาก “ประสบการณ์” ของการเป็นส่วนหนึ่งบนโลกใบนี้ (Antze & Lambek 1996) จนกระทั่งถูกพัฒนามุมมองในแง่การมองพื้นที่ในลักษณะที่เป็นความทรงจำและประวัติศาสตร์ รวมไปถึงการเปรียบสภาพแวดล้อมให้กลายเป็นพื้นที่แสดงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม (cultural identity) (Strang 2001)

จากความเข้าใจในมุมมองข้างต้น ถือเป็นการให้ความสำคัญกับแนวคิดภูมิวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้น ซึ่ง Crumley et al. (2001) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภูมิวัฒนธรรม เป็นการศึกษาแบบองค์รวมวัฒนธรรมหรือในทุกแง่มุมของสังคม ได้แก่ ความเชื่อ ศาสนา ภาษา การจัดการทางสังคมและพื้นที่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กระบวนการทางการเมือง การสร้างเอกลักษณ์สังคม หรือการสร้างองค์ความรู้ (Strang 2008: 52) และต่อมาได้มีการนำแนวคิดชาติพันธุ์วิทยามาช่วยศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ด้วย จนก่อให้เกิดเป็นการศึกษามานุษยวิทยาภูมิทัศน์ (Anthropology of Landscape)

ทั้งนี้ แนวคิดภูมิวัฒนธรรมข้างต้นได้เริ่มส่งอิทธิพลต่องานโบราณคดีมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ ค.ศ. 2000 เป็นต้นมา จนเกิดการตั้งกลุ่มแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีขึ้นมา ปัจจุบันพบว่ามีการแบ่งความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดีออกเป็นทั้งหมด 2 แนวทาง ได้แก่ กลุ่มแนวคิดเชิงพื้นที่และ

ขอบเขต (territorial) ซึ่งมักถูกมองโดยกลุ่มโบราณคดีกระบวนการ เช่น การใช้เทคนิค LiDAR ในการหาร่องรอยโบราณสถานหรือเมืองโบราณ การสร้างแผนที่เส้นทางเพื่อหาความสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากร เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มโบราณคดีหลังกระบวนการ ได้ให้ความหมายของภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในเชิงความรับรู้ (perceived) มากกว่า เช่น การศึกษาอิทธิพลด้านวัฒนธรรมที่ส่งผลต่อการปรับสภาพพื้นที่เป็นรูปสัญลักษณ์ หรือการหาความแตกต่างของลักษณะตั้งถิ่นฐานระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมบนพื้นที่เดียวกัน เป็นต้น (Kluiving & Guttman-Bond 2012)

ดังนั้น จะเห็นว่า นับตั้งแต่ช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านความคิดของกลุ่มโบราณคดีกระบวนการไปสู่โบราณคดีหลังกระบวนการนั้น ได้ส่งอิทธิพลต่อการเกิดแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีภายใต้กรอบภูมิวัฒนธรรมของศาสตร์สังคมเป็นอย่างมากจนถึงปัจจุบัน ถึงแม้ว่าจะมีการใช้คำที่สื่อความหมายของภูมิวัฒนธรรม ภายใต้กรอบแนวคิดที่ค่อนข้างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นภูมิวัฒนธรรมหรือภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่เมื่อถูกนำมาประยุกต์ใช้ในศาสตร์โบราณคดีนั้น จึงได้เกิดเป็นคำเรียกว่า ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี หรือภูมิวัฒนธรรมทางโบราณคดีนั่นเอง

กลุ่มแนวคิดและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี

แนวคิด “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี” ถูกนำไปใช้ศึกษาในหลากหลายมิติ ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของการหาความสัมพันธ์ระหว่างระบบความเชื่อหรือพฤติกรรมของมนุษย์กับพื้นที่หรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ อีกทั้งยังถูกใช้ไปกับการพิจารณาเรื่องเขตแดน เศรษฐกิจ หรือแม้แต่วัฒนธรรมทางธรรมชาติ ซึ่งภูมิทัศน์ทางโบราณคดีไม่ได้เป็นแค่แนวคิดสำหรับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเท่านั้น แต่ยังเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในเชิงสัญลักษณ์ อันสะท้อนถึงลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์ในพื้นที่นั้นๆ อีกด้วย

Ashmore & Blackmore (2008) ได้แบ่งกลุ่มการศึกษาภูมิทัศน์ทาง

โบราณคดีออกเป็นทั้งหมด 7 กลุ่ม ดังนี้

(1) **Landscape and Ecology** เป็นการมองพื้นที่ในลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยวิเคราะห์ในแง่ว่ากลุ่มคนมีการปรับสภาพแวดล้อมโดยรอบเพื่อตอบสนองประโยชน์ของการอยู่อาศัยของตนในลักษณะใดบ้าง ซึ่งกลุ่มนี้มักให้ความสำคัญกับปัจจัยธรรมชาติ เช่น ธรณีสัณฐาน สภาพอากาศ ระดับความสูง และลักษณะภูมิประเทศ โดยถือว่าเป็นปัจจัยหลักที่ส่งอิทธิพลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

(2) **Landscape, Gender, and Sex** เป็นการพิจารณาความสัมพันธ์ของพื้นที่กับเพศสภาพ ที่ก่อให้เกิดการแบ่งระดับชนชั้นทางสังคมขึ้น โดยพบว่า สังคมโบราณมักให้ความสำคัญกับผู้ชายมากกว่าผู้หญิง จึงมีการเปรียบเทียบวัฒนธรรมชาติกับเพศสภาพ เช่น สังคมของชนเผ่ามายา มีการนับถือเทพวิโนสในฐานะเพศชาย และถือว่าเป็นน้องชายของเทพสุริยะ หรือการเปรียบเทียบศิวลึงค์ เป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะ เทพเจ้าในศาสนาฮินดู เปรียบได้กับเพศชาย ที่มักพบร่วมกับฐานโยนี ซึ่งเปรียบเสมือนเพศหญิง โดยเมื่อทั้งสองสร้างอยู่ร่วมกัน จึงถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ที่เกิดขึ้นมาในพื้นที่นั้นๆ

(3) **Landscape and Garden** เป็นการศึกษาความคิดในการออกแบบพื้นที่ “สวน” ซึ่งจะนำไปเชื่อมโยงกับที่อยู่อาศัยเพื่อพิจารณาถึงสัดส่วน การเข้าถึง และความสำคัญของพื้นที่ คล้ายกับแนวคิดของภูมิสถาปัตยกรรม (Landscape Architecture) ในปัจจุบัน

(4) **Landscape, Legitimization, and Conflict** เป็นกลุ่มที่พิจารณาเมือง เปรียบเสมือนพื้นที่สื่อความหมายของผู้สร้าง เช่น ผังเมือง การใช้พื้นที่ และระบบการตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนถึงลำดับชั้นของเมือง (site-hierarchy) ทั้งในระดับรัฐและจักรวรรดิ ซึ่งการศึกษาปัจจุบันมักจะเป็นการศึกษาพื้นที่ที่มีการติดต่อทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มต่างถิ่นและกลุ่มท้องถิ่น โดยพบว่า กลุ่มต่างถิ่นมักจะไม่ใช้พื้นที่เดิมของ

กลุ่มท้องถิ่นที่อยู่ก่อนหน้านี้ แต่จะปรับรูปแบบพื้นที่เดิมที่มีอยู่เดิมให้มีสภาพแวดล้อมเข้ากับวัฒนธรรมของตนเองก่อน เพื่อแสดงให้เห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวได้ตกเป็นอาณานิคมของตนแล้ว

(5) **Landscape, Identity, and History** กลุ่มศึกษานี้มักมองภูมิทัศน์ในฐานะเป็นตัวบ่งบอกความทรงจำทางประวัติศาสตร์ที่มีนัยยะสำคัญต่อผู้คนในสังคม เช่น การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพื้นที่หนึ่งๆ หรือแม้แต่การอนุรักษ์และบูรณะสิ่งก่อสร้างที่มีมาตั้งแต่อดีต ให้ถือเป็นตัวแทนและภาพจำแก่ผู้คนในสังคม

(6) **Landscape, Movement, and Pilgrimage** กลุ่มนี้มองภูมิทัศน์ในเชิงความเคลื่อนไหวของความเชื่อและพฤติกรรมต่างๆ ของผู้คนในสังคมหรือกลุ่มคนที่มีการเคลื่อนย้ายอย่างสม่ำเสมอ ยกตัวอย่างเช่น กลุ่มนักแสวงบุญ ที่มักเดินทางผ่านสถานที่ต่างๆ โดยมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของตน ซึ่งการเดินทางดังกล่าวได้ก่อให้เกิดเป็นเส้นทางแสวงบุญขึ้นในเวลาต่อมา ส่งผลให้ผู้ที่มีความเชื่อเดียวกันเดินทางไปตามเส้นทางเดียวกันนั่นเอง ทำให้นักโบราณคดีสามารถเห็นความสืบต่อของพฤติกรรมทางความเชื่อของผู้คนในพื้นที่ต่างๆ โดยเส้นทางที่เกิดขึ้นก็ถือเป็นภูมิทัศน์อีกรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพโดยรอบนั่นเอง

(7) **Landscape, Cosmology, and Worldview** ได้มองเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ให้เปรียบเสมือนสิ่งเหนือธรรมชาติ จนก่อให้เกิดการสร้างเรื่องราวหรือตำนานของพื้นที่นั้นขึ้นมา ร่วมกับมีการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในรูปของสิ่งปลูกสร้าง ซึ่งจะเรียกกลุ่มพื้นที่เหล่านี้ว่า “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred landscape)” โดยเมื่อพิจารณาสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ จะพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับแนวแกนทิศจริง ระดับความสูงของพื้นที่ หรือแม้แต่การออกแบบที่สะท้อนถึงความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรม โดยมีนัยยะว่า สิ่งปลูกสร้างนั้นถือเป็นจุดเด่นที่สังเกตเห็นได้ (landmark)

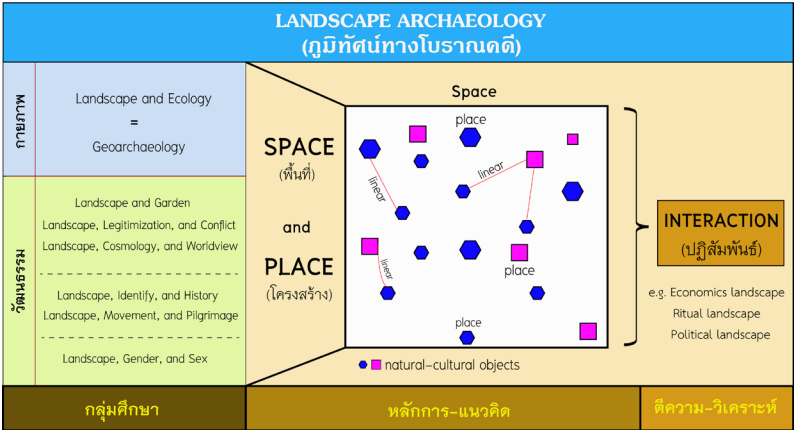
หากพิจารณากลุ่มศึกษา (3) Landscape and Garden (4)

Landscape, Legitimization, and Conflict และ (7) Landscape, Cosmology, and Worldview ข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่า กลุ่มศึกษาเหล่านี้ต่างมองภูมิทัศน์ให้เปรียบเสมือนเป็น “พื้นที่แห่งการออกแบบ” เพื่อใช้สื่อถึงความเชื่อ อำนาจการปกครอง หรือวัฒนธรรมของตนเองที่ถูกประทับไว้บนพื้นที่ธรรมชาติ ในทางกลับกัน กลุ่มศึกษา (5) Landscape, Identity, and History และ (6) Landscape, Movement, and Pilgrimage ต่างมองภูมิทัศน์ในฐานะเป็นตัวบ่งบอกลักษณะความทรงจำทางประวัติศาสตร์และร่องรอยความเชื่อของกลุ่มคนในสังคมหนึ่งๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากวัฒนธรรมหรือกลุ่มคนก่อนหน้า

ทั้งนี้ มุมมองภูมิทัศน์ทางโบราณคดีทั้งหมดข้างต้น สามารถนำมาช่วยวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในแง่มุมที่หลากหลายมากขึ้น เช่น ระบบชลประทานกับอำนาจทางการเมือง ภูเขากับศาสนสถาน ศักดิ์สิทธิ์ และการสร้างเมืองภายใต้รูปแบบสัญลักษณ์อำนาจของผู้ปกครอง เป็นต้น ซึ่งความสัมพันธ์เหล่านี้ Tilley (1994) เคยได้ทำการศึกษาและสร้างแนวคิดในลักษณะนี้มาก่อน โดยให้ความหมายและความสำคัญกับ คำว่า “Space and Place” ในฐานะเป็นตัวสะท้อนระบบความคิดที่มนุษย์ในอดีตต้องการจะสื่อกับผู้คนที่พบเห็น กล่าวคือ การสร้างสิ่งปลูกสร้างในพื้นที่หนึ่ง เรียกว่า architectural space ถือเป็นการผลิตความเชื่อซ้ำในพื้นที่ที่กลุ่มคนให้ความสำคัญมาแล้วก่อนหน้านี้ โดยพื้นที่นั้นอาจเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มาก่อน ซึ่งอาจมีการสร้างสัญลักษณ์บางอย่างเพื่อบอกเป็นขอบเขตไว้ เรียกลักษณะพื้นที่นี้ว่า existential space จนต่อมาเมื่อมีผู้มาพบเห็นก็จะถือว่าเป็นการสะท้อนกลับทางด้านความคิดหรือระลึกได้ว่าพื้นที่นี้เคยเป็นพื้นที่สำคัญ เรียกว่า cognitive space ซึ่งความเชื่อมโยงเหล่านี้ได้นำไปสู่ข้อสรุปขององค์ประกอบต่างๆ ที่อาจก่อให้เกิดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมทางโบราณคดีได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงองค์ประกอบภูมิทัศน์วัฒนธรรมของ Lennon & Mathews (1996)

องค์ประกอบ	ความหมาย
โครงสร้าง (PLACE)	สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อใช้ในกิจกรรมของตน
ปฏิสัมพันธ์ (INTERACTION)	ลักษณะการใช้งาน หรือกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นบนพื้นที่นั้นๆ
พื้นที่ (SPACE)	พื้นที่ที่สื่อสะท้อนภาพถึงกิจกรรมของมนุษย์
ลักษณะ (CHARACTER)	ลักษณะรูปแบบของพื้นที่และโครงสร้างที่เกิดขึ้นบนพื้นที่นั้นๆ ทั้งในเชิงธรรมชาติและเชิงวัฒนธรรม
แนวเส้น (LINEAR)	โครงสร้างแนวยาว สื่อถึงการเป็นเส้นทาง หรือทิศทางของโครงสร้างกับสิ่งต่างๆ

ภาพที่ 1 สรุปหลักการแนวคิดทฤษฎีของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี

นอกจากนี้ คำอธิบายถึงมุมมองของกลุ่มศึกษาภายใต้แนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีทั้งหมด 7 กลุ่มข้างต้น ทำให้สังเกตได้ว่า กลุ่มศึกษาทั้งหมดนั้นล้วนมีความเกี่ยวข้องกับการศึกษา “พื้นที่” ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค โดยองค์ประกอบของภูมิทัศน์วัฒนธรรมสามารถเชื่อมโยงไปถึงเรื่องการตั้งถิ่นฐานและการวางผังเมืองโบราณร่วมด้วย กล่าวคือ มีการศึกษารูปแบบและความหมายของการสร้างเมืองโบราณต่างๆ ทั่วโลก โดย Michael E.

Smith (2007) ที่ได้อธิบายการวางผังเมืองโบราณจากการพิจารณาแผนผังและสิ่งปลูกสร้างสถาปัตยกรรม อันได้แก่ 1. ความสอดคล้องกันระหว่างโครงสร้างและพื้นที่ คือ การจัดการออกแบบผังสิ่งปลูกสร้างที่เป็นระบบเดียวกัน ซึ่งอาจมีรูปแบบหลากหลายตั้งอยู่บนพื้นที่หนึ่งๆ ก็ได้ ความซับซ้อนและขนาดของผังเมือง สามารถใช้สื่อถึงระดับของการวางแผนสร้างเมืองได้ โดยจำเป็นต้องพิจารณาร่วมกับการเข้าถึงและทัศนวิสัยที่สามารถมองเห็นได้จากทั้งภายในและภายนอกเมือง และ 2. ความเป็นมาตรฐาน หมายถึง การสร้างสถาปัตยกรรมสาธารณะ เช่น ศาสนสถาน ถนน สระน้ำ เป็นต้น ซึ่งสิ่งก่อสร้างเหล่านี้มักพบได้ทั่วไปในพื้นที่เมือง โดยสามารถพิจารณาความเป็นมาตรฐานได้จากลักษณะผัง (spatial pattern) การวางตัว (orientation) และระยะห่าง (metrology)

ทั้งนี้ Amos Rappoport (1988) ยังได้อธิบายความหมายของการสร้างเมืองโบราณที่สื่อถึงการสร้างสภาพแวดล้อมใหม่ (built environment) ไว้ทั้งหมด 3 ระดับ ได้แก่ 1. ระดับสูง (High-level meaning) ใช้อธิบายเกี่ยวกับการสร้างเมืองเพื่อสื่อถึงสัญลักษณ์ของสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่อาจสะท้อนให้เห็นจากเค้าโครงของสิ่งปลูกสร้างและผังเมือง 2. ระดับกลาง (Middle-level meaning) อธิบายถึงสถานะของผู้สร้างหรือผู้ออกแบบที่ต้องการจะสื่อถึงผู้พบเห็น เช่น อำนาจของผู้สั่งการ ที่อาจสะท้อนให้เห็นจากขนาด รูปแบบ และตำแหน่งของสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการควบคุมแรงงานก่อสร้างได้ และ 3. ระดับล่าง (Low-level meaning) อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งปลูกสร้างกับพฤติกรรมของผู้คนในสังคม โดยวิเคราะห์ได้จากการเข้าถึงพื้นที่บริเวณต่างๆ ของเมือง

ดังนั้น แนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีกับการอธิบายการวางผังเมืองที่กล่าวไปข้างต้น ล้วนมีความเกี่ยวข้องกันภายใต้กรอบความคิดของการวิเคราะห์ “พื้นที่” ทั้งพื้นที่ธรรมชาติและวัฒนธรรม โดยมีความเชื่อมโยงกันระหว่างการออกแบบเมืองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมเดิม และการพัฒนาเมืองเพื่อแสดงถึงความเจริญและอำนาจของชนชั้นนำ ซึ่งรูปแบบของเมือง

ที่คล้ายคลึงกัน ไม่จำเป็นต้องหมายถึงว่าอยู่ภายใต้วัฒนธรรมเดียวกัน แต่อาจขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นตัวบังคับร่วมด้วย

นอกจากนี้ หากเปรียบเทียบกับแนวคิดธรณีโบราณคดี พบว่า ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี จะมีความแตกต่างทั้งด้านวิธีการศึกษาและแนวคิด กล่าวคือ ธรณีโบราณคดี เป็นการนำวิธีการศึกษาของวิทยาศาสตร์โลกและธรณีวิทยา มาช่วยตีความและวิเคราะห์ถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในอดีต ไม่ว่าจะเป็นธรณีสัณฐาน ทางน้ำ ดิน แร่ธาตุ ภูมิประเทศ ซึ่งลักษณะแนวคิดนี้คล้ายคลึงกับแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในกลุ่ม (1) Landscape and Ecology จึงอาจกล่าวได้ว่า ธรณีโบราณคดี ถือเป็นหนึ่งในกลุ่มศึกษาของแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในปัจจุบัน ที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมธรรมชาติมากกว่าด้านอื่นๆ

ความหมายและคำนิยามของ “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี”

ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี มักได้รับการสื่อความหมายภายใต้คำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม หรือ ภูมิวัฒนธรรม ซึ่งถูกนำไปใช้อธิบายลักษณะรูปแบบภูมิทัศน์ของพื้นที่หนึ่งๆ ภายใต้มิติด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เพื่อสื่อความหมายของภูมิทัศน์บนพื้นที่นั้นๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า “วัฒนธรรม” ถือเป็นผู้กระทำให้เกิด “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” โดยมี “ธรรมชาติ” เป็นสื่อกลางในการแสดงออก ซึ่งแนวคิดนี้ถูกนำไปประยุกต์ใช้ในศาสตร์ความรู้ด้านต่างๆ สำหรับอธิบายความหมายของภูมิทัศน์ที่ผู้คนในท้องถิ่นต้องการแสดงออกให้คนทั่วไปรับรู้ เช่น การตั้งถิ่นฐาน (Settlement Morphology) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) หรือ มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Heritage) (อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ 2558: 2-6)

ขณะเดียวกัน ภูมิวัฒนธรรม หรือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นคำที่ถูกนำมาใช้ในงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีไทยของ ศรีศักร วัลลิโภดม (2560) ซึ่งได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ภูมิวัฒนธรรม ว่าหมายถึง ลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง เช่น ป่าเขาลำเนา

ไพร่ ท้องทุ่ง หนองบึง แม่น้ำลำคลอง ปากอ่าวชายทะเล ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของผู้คนในท้องถิ่น สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการกำหนดนามของสถานที่ให้เป็นที่ยู้งานร่วมกัน หรือก่อให้เกิดในลักษณะรูปแบบของแผนภูมิหรือแผนที่ใช้ในการสื่อสารถึงกัน ร่วมกับสร้างตำนานหรือเรื่องเล่า (myth) ขึ้นมาเพื่อใช้อธิบายถึงความเป็นมาและความหมายความสำคัญทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของพื้นที่ดังกล่าว

ทั้งนี้ ศัพท์ทางภูมิศาสตร์ทางโบราณคดีของมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด สหราชอาณาจักร ได้ให้คำนิยามของภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ว่าเป็นสาขาวิชาหนึ่งของการศึกษาโบราณคดี มีเนื้อหาครอบคลุมอยู่ภายใต้การศึกษา ภูมิศาสตร์โบราณ นิเวศวิทยา มานุษยวิทยา และการศึกษานามสถานที่ ที่ได้มีการประยุกต์แนวคิดปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) มาใช้ในการวิเคราะห์ตีความถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมในอดีต (Oxford 2008: 238)

จากการศึกษาตีความความหมายแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมของนักวิชาการไทยที่กล่าวไปข้างต้นนั้น พบว่ามีความสอดคล้องกับความหมายของคำนิยาม ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ของนักวิชาการต่างประเทศ กล่าวคือ เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งล้วนมีมุมมองอยู่ภายใต้หลักการของ พื้นที่ (Space) และ โครงสร้าง (Place) ทั้งสิ้น โดยกรอบความคิดนี้ได้ถูกนำไปศึกษาความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติในมิติต่างๆ ภายใต้เป้าหมายของศาสตร์นั้นๆ ไม่ว่าจะเป็น มานุษยวิทยา สถาปัตยกรรมศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ซึ่งรวมถึงศาสตร์ของโบราณคดี ที่ถือเป็นสหวิทยาการในการนำทั้งวิธีคิดและเทคนิคทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ร่วมกับแนวคิดด้านปรัชญา เพื่อตีความและสร้างภาพถึงกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นของสังคมมนุษย์ในอดีต

ดังนั้น อาจกล่าวสรุปได้ว่า “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี (Landscape Archaeology)” หมายถึง การศึกษาร่องรอยต่างๆ ที่มนุษย์ในอดีตสร้างขึ้นมานบนพื้นที่หนึ่ง ที่เป็นพื้นที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์

กับการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้คนในสังคม โดยร่องรอยดังกล่าวอาจสื่อถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มสังคมทั้งภายในและภายนอกสามารถปรากฏให้เห็นจากลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เช่น ผังเมือง (shape) ขนาด (size) การใช้พื้นที่ (land use) ระยะห่างระหว่างเมือง (distance) ตำแหน่งที่ตั้ง (location) ทิศทาง (orientation) ซึ่งการศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีก็มีความจำเป็นต้องใช้หลักฐานทางโบราณคดี ได้แก่ จารึก สถาปัตยกรรม ประติมากรรม เครื่องประดับ และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ในการวิเคราะห์ถึงระบบ ความเชื่อ เศรษฐกิจ สถานะ เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ ร่วมด้วย

นอกจากนี้ การศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดี ยังครอบคลุมถึงการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ต่างๆ ได้แก่ ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐาน การใช้พื้นที่ ลำดับชั้นของชุมชน จำนวนประชากร และความสามารถในการผลิตหรือการแจกจ่ายทรัพยากร โดยถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในอีกแง่มุมหนึ่งเช่นเดียวกัน เนื่องจากในขณะที่มีมนุษย์มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น สภาพแวดล้อมธรรมชาติบางส่วนก็อาจจะถูกปรับเปลี่ยนด้วยวัฒนธรรมของมนุษย์ตามไปด้วย จนก่อให้เกิดเป็นระบบด้านต่างๆ ขึ้นมาในสังคม สิ่งเหล่านี้จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ความรู้และความเข้าใจต่อแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในประเทศไทย

จากการรวบรวมข้อมูลงานศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในประเทศไทย ทำให้สามารถแบ่งกลุ่มการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ซึ่งแต่ละกลุ่มนั้นมีทัศนคติในการมองพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

กลุ่ม (1) - ศึกษาพื้นที่แวดล้อมทางกายภาพเป็นหลัก มุ่งเน้นปัจจัยธรรมชาติที่ส่งผลต่อการเลือกใช้พื้นที่ของมนุษย์ ซึ่งส่วนใหญ่มักถูกศึกษา

โดยนักโบราณคดีร่วมกับนักธรณีวิทยา หรือนักภูมิศาสตร์ โดยแรกเริ่มนั้น มาจากการศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ร่วมกับการประยุกต์วิธีการศึกษาทางธรณีวิทยาและภูมิศาสตร์เข้ามาใช้เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในด้านกายภาพ

กลุ่ม (2) - ศึกษาพื้นที่ในเชิงปรากฏการณ์ด้านความเชื่อหรือสัญลักษณ์กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่ มุ่งเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรมที่ส่งอิทธิพลและมีบทบาทต่อการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมกายภาพเพื่อตอบสนองวัฒนธรรมตนเอง โดยกลุ่มศึกษานี้มักเป็นนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหรือภูมิสถาปนิก ซึ่งมักนำแนวคิดภูมิวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในวิเคราะห์พื้นที่ของสังคมสมัยโบราณ

สำหรับงานศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีของกลุ่มแรกนั้น เริ่มปรากฏโดดเด่นขึ้นในช่วงเดียวกับที่เกิดงานศึกษาธรณีโบราณคดีที่นำเทคนิควิธีด้านธรณีวิทยาเข้ามาประยุกต์ใช้กับงานโบราณคดีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มศึกษาแนวชายฝั่งทะเลโบราณบริเวณที่ราบเจ้าพระยาตอนล่าง หรือ อ่าวไทยโบราณ ของ ทิวา ศุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน (2524) โดยใช้วิธีการศึกษาจากการแปลภาพถ่ายทางอากาศ อันแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวชายฝั่งทะเลโบราณที่ถอยร่นลงมาเรื่อยๆ ตั้งแต่ช่วงอายุ 7,000-1,400 ปีมาแล้ว โดยการเปลี่ยนแปลงของแนวชายฝั่งทะเลดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐาน และผังเมืองของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีที่มีอายุอยู่ราว 1,400 ปีมาแล้ว จากการพบร่องรอยผิวดินต่างๆ บนภาพถ่ายทางอากาศ ทำให้ทราบว่าร่องรอยเหล่านี้ล้วนถูกสร้างขึ้นโดยฝีมือมนุษย์ เช่น กำแพงเมือง คูเมือง ถนน คูคลอง สระน้ำ และเขื่อนกันดิน ซึ่งมีปัจจัยทางธรรมชาติที่เปรียบเสมือนตัวแปรสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการสร้างเป็นรูปลักษณะต่างๆ จนเกิดเป็นพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เรียกว่า “เมืองคูคลอง” ขึ้นมานั่นเอง (ทิวา ศุภจรรยา 2543)

หลังจากนั้น จึงเริ่มเกิดกระแสการศึกษาการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในอดีตในประเทศไทยที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

ที่ส่งผลต่อการเลือกตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ โดยเริ่มมีการนำความรู้ด้านธรณีวิทยาและภูมิวิทยา หรือแม้แต่ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (Geographic Information System - GIS) เข้ามาใช้ในการวิเคราะห์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานอย่างเข้มข้น เพื่อวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติในเชิงกายภาพ (เช่น กามนิต ดิเรกศิลป์ 2542; วันวิสา วิโรจนารมย์ 2544; ชุตินพงศ์ ร่มสนธิ์ 2558; ขวลิต ขาวเขียว 2558)

ทั้งนี้ เริ่มพบว่ามีผู้นำแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรมเข้าใช้ในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมโบราณอย่างเด่นชัดในงานวิจัยของ รัศมี ชูทรงเดช และคณะ (2546) โดยเป็นการนำแนวคิดดังกล่าวเข้ามาเป็นหนึ่งในกรอบแนวคิดของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมในแง่มุมต่างๆ ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน การดำรงชีพ ความเชื่อ และเทคโนโลยี ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้อาจถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่นอกเหนือไปจากด้านกายภาพ แต่ยังหมายรวมถึงการพิจารณาความเชื่อของผู้คนในอดีตที่สะท้อนออกมาในร่องรอยการฝังศพ และเนินดินวงกลม ซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์กับการเลือกตำแหน่งที่ตั้งบนพื้นที่กายภาพร่วมด้วย (รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2546: 26-28; 2552: 26-28)

แนวคิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมได้เริ่มเข้ามามีบทบาทต่องานศึกษาวิจัยเมืองโบราณและชุมชนประวัติศาสตร์นับตั้งแต่ที่ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกอนุสัญญามรดกโลกในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งจะเห็นว่า ทางคณะกรรมการมรดกโลกได้บรรจุเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมให้เป็นลักษณะหนึ่งในประเภทพื้นที่ที่สามารถประกาศขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกได้ (เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์ 2553: 108) สิ่งนี้จึงส่งอิทธิพลต่อการศึกษามรดกภูมิทัศน์วัฒนธรรมของเมืองประวัติศาสตร์เพื่อใช้ประเมินคุณค่าและอนุรักษ์ รวมถึงการออกแบบผังเมือง และภูมิสถาปัตยกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับคุณค่าที่มีอยู่เดิม ไม่ว่าจะเป็นระบบผังเมือง การกระจายตัวของศาสนสถาน ทิศทางกับตำแหน่งที่ตั้ง และสิ่งปลูกสร้างสาธารณะ เพื่อวิเคราะห์ถึงปฏิสัมพันธ์

ระหว่างสภาพแวดล้อมกับมนุษย์ในเชิงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นบนพื้นที่หนึ่งๆ ร่วมกับวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชน (อนุรักษ์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวี มาศ 2559; วุฒิพงศ์ ทวีวงศ์ และ สิกิต อริฟวิโดโด 2563)

ดังนั้น แนวคิดภูมิวัฒนธรรมแบบกลุ่มหลัง จึงถือเป็นแรงกระตุ้นสำคัญที่ทำให้นักโบราณคดีและนักมานุษยวิทยาในไทยเริ่มเปลี่ยนมุมมอง การพิจารณาสภาพแวดล้อมธรรมชาติภายในพื้นที่แหล่งโบราณคดีหรือ ชุมชนโบราณ จากที่เคยถูกมองในฐานะของปัจจัยธรรมชาติที่ส่งผลต่อการ ดำรงชีวิตของผู้คนเพียงด้านเดียว ก็ได้เริ่มกลายบทบาทมาเป็นรูปแบบ “สัญลักษณ์ (symbolic)” บางอย่าง ที่สื่อถึงอำนาจทางการเมือง หรือ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางความเชื่อ (เช่น ศรีศักร วัลลิโภดม 2560; รัศมี ชูทรงเดช และคณะ 2546; วลัยลักษณ์ ทรงศิริ 2542; รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล 2557) ซึ่งสามารถสังเกตได้จากร่องรอยของตำแหน่งและรูปแบบสิ่งปลูกสร้างที่ ธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้นบนพื้นที่นั้นๆ เช่น ภูเขา ศาสนสถาน คันดิน โบราณ เป็นต้น โดยรวมไปถึงร่องรอยการแบ่งพื้นที่ใช้งานในทิศทางต่างๆ ของผังเมืองที่มีหลากหลายรูปร่าง ซึ่งการศึกษาของกลุ่มนี้ก็ถือได้ว่าเป็นงาน ศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีอีกรูปแบบหนึ่งที่ได้นำแนวคิดองค์ประกอบภูมิ ทัศน์ทางวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในการตีความชุมชนโบราณร่วมกับหลักฐานทาง โบราณคดี ก่อให้เกิดการสร้างภาพกระบวนการทางวัฒนธรรมของผู้คนใน อดีตที่ถูกหล่อหลอมขึ้นจากปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก ชุมชนเกิดเป็นพื้นที่ภูมิทัศน์ขึ้นมา

อย่างไรก็ตาม กลุ่มการศึกษาทั้งสองต่างก็มีแนวคิดอยู่ภายใต้กรอบ ของปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสภาพแวดล้อมธรรมชาติโดยรอบเช่น เดียวกัน เพียงแต่มีความแตกต่างกันในแง่ของวิธีการศึกษา โดยจะพบว่า กลุ่มแรกที่ศึกษาสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นหลักนั้น มักจะใช้เทคนิคและ วิธีการศึกษาทางธรณีวิทยาและวิทยาศาสตร์เข้ามาประยุกต์ เพื่อใช้อธิบาย กระบวนการทางธรรมชาติที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตหรือวัฒนธรรมของมนุษย์ เช่น การหาค่าอายุตะกอนแม่น้ำที่สัมพันธ์กับชุมชนโบราณ การวิเคราะห์

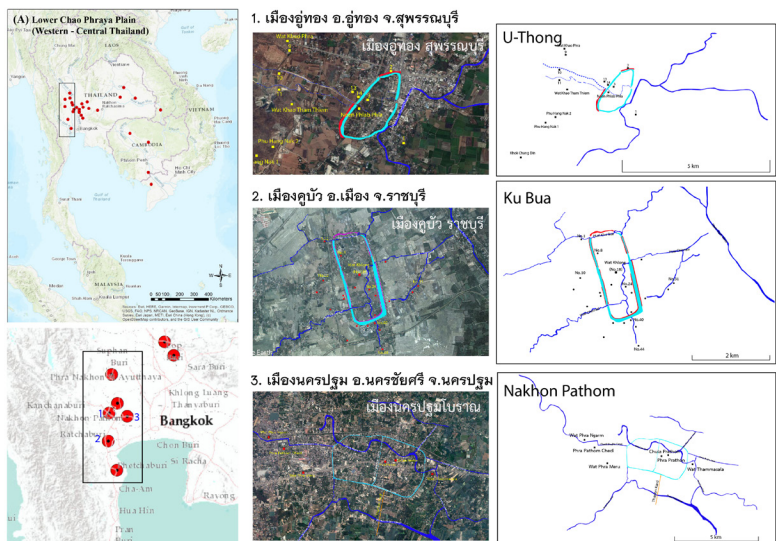
กระบวนการเกิดแหล่งโบราณคดี และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์โบราณ เป็นต้น ซึ่งกลุ่มนี้จะมีการศึกษาพื้นที่ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ไปจนถึงระดับภูมิภาค หรือแม้แต่ระดับโลก

ในทางกลับกัน กลุ่มหลัง ที่เน้นการศึกษาพื้นที่ในเชิงปรากฏการณ์ มักจะเลือกศึกษาพื้นที่แบบภาพรวมของพื้นที่หรือตั้งแต่ระดับภูมิภาค เป็นต้นไป โดยเทคนิคการศึกษาที่ใช้จะมีความเกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์เชิงพื้นที่เป็นหลัก ซึ่งมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับงานศึกษาการตั้งถิ่นฐาน (Settlement pattern) เช่น การจัดลำดับขั้นของเมือง การหาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนสถานกับชุมชน การเชื่อมต่อตำแหน่งเมืองโบราณกับเส้นทางคมนาคม การเกิดพื้นที่ภูมิทัศน์ในเชิงวัฒนธรรมของเมือง และการศึกษาภูมิศาสตร์ตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น (เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ 2552; ขวลิขิต ขาวเขียว 2561; จุลนาถ วรรณโกวิท 2563; สุริรัตน์ บุปผา 2565) ซึ่งในปัจจุบันมักพบงานศึกษาของกลุ่มหลังมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาภูมิทัศน์ของชุมชนที่พิจารณาการเกิดขึ้นของพื้นที่ภูมิทัศน์ในรูปแบบต่างๆ ทั้งภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจ ศาสนา หรือการเมือง โดยวิเคราะห์จากรูปแบบ และลักษณะโครงสร้างขององค์ประกอบภูมิทัศน์

ทั้งนี้ หากสังเกตงานศึกษาจากกลุ่มนักวิชาการไทยทั้งสองข้างต้น ได้แสดงให้เห็นว่า กลุ่มศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในไทยได้ถูกแบ่งออกจากกันอย่างมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ ทั้งสองกลุ่มต่างมีเทคนิควิธีการศึกษา และมุมมองต่อการเกิดภูมิทัศน์ที่เป็นเอกเทศ และยังไม่ปรากฏงานศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีที่มีการผนวกวิธีการศึกษาและมุมมองของแต่ละกลุ่มเข้าด้วยกันได้อย่างชัดเจน อาจเนื่องด้วยผู้ศึกษาของทั้งสองกลุ่มนั้นมีความเชี่ยวชาญในแต่ละศาสตร์แตกต่างกัน ทำให้มีเทคนิคและวิธีการศึกษาแตกต่างออกไป จึงส่งผลต่อมุมมองการตีความเรื่องราวทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่เน้นไปคนละมิติ แต่ก็ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาโบราณคดีทั้งสิ้น ยกตัวอย่างเช่น งานศึกษาเมืองโบราณสมัยทวารวดีในที่ราบลุ่มภาคกลางของไทย ส่วนใหญ่เน้นศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดถิ่นฐานกับ

แนวชายฝั่งทะเลโบราณ ร่วมกับระบบการจัดการน้ำ (ทิวา ศุภจรรยา และ ผ่องศรี วนาสิน 2524; ตรงใจ หุตางกูร 2557) ซึ่งเป็นการนำวิธีการศึกษาของธรณีโบราณคดีเข้ามาใช้ศึกษาเพียงด้านเดียว แต่หากนักโบราณคดีได้นำแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีที่ให้ความสำคัญกับโครงสร้างและพื้นที่มาวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ของการเกิดรูปลักษณะผังเมืองโบราณ จากตำแหน่งที่ตั้งของสิ่งปลูกสร้างและร่องรอยผิวดินสัณฐานทั้งภายในและภายนอกตัวเมือง โดยอาศัยเทคนิคการแปลข้อมูลโทรสัมผัสและการหาค่าอายุจากองค์ความรู้จากธรณีวิทยามาช่วยวิเคราะห์รูปแบบผังเมือง เช่น ผังสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน (เมืองโบราณคูบัว จังหวัดราชบุรี และเมืองนครปฐมโบราณ จังหวัดนครปฐม) หรือ ผังวงกลมรี (เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี) (ภาพที่ 2) ร่วมกับการพิจารณาอายุสมัยจากหลักฐานทางโบราณคดีและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ก็จะสามารถช่วยตีความถึงพัฒนาการและลักษณะรูปแบบวัฒนธรรมของเมืองโบราณสมัยทวารวดีภายใต้ปรากฏการณ์การกำเนิดเมืองคูน้ำคันดินในไทยได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยที่ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจไม่ได้เกิดจากปัจจัยทางภูมิศาสตร์เป็นตัวกระตุ้นเพียงด้านเดียว แต่อาจเกิดจากการรับส่งอิทธิพลหรือการแลกเปลี่ยนจากวัฒนธรรมภายนอกร่วมด้วย จนเกิดเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเมืองขึ้นมาก็เป็นไปได้

สิ่งนี้อาจถือได้ว่าเป็นจุดที่น่าสนใจของงานศึกษา เนื่องจากวิธีการศึกษาของแต่ละกลุ่มต่างก็มีข้อดีและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษางานโบราณคดีในไทย หากนำวิธีการศึกษาทางธรณีศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์โลกเข้ามาใช้ร่วมกับการวิเคราะห์เชิงพื้นที่ในแง่มุมของการเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมแล้วนั้น ก็น่าจะช่วยสร้างภาพกระบวนการและพัฒนาการทางสังคมภายใต้วัฒนธรรมที่ถูกขับเคลื่อนไปในแต่ละยุคสมัยบนพื้นที่หนึ่งๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นประโยชน์ต่อการศึกษางานโบราณคดีไทยเป็นอย่างมาก

ภาพที่ 2 ตัวอย่างแผนที่ภูมิทัศน์เมืองโบราณสมัยทวารวดีในพื้นที่ภาคตะวันตกของไทยที่ได้จากการแปลภาพถ่ายดาวเทียมจากโปรแกรม Google earth ซึ่งหากได้รับการศึกษาในเรื่องอายุสมัยของการกำเนิดคูน้ำคันดินเพิ่มขึ้น ก็สามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์พัฒนาการและลักษณะรูปแบบทางวัฒนธรรมสมัยทวารวดีของแต่ละเมืองได้ โดยจำเป็นต้องพิจารณาตำแหน่งและร่องรอยสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ที่ปรากฏทั้งภายในและภายนอกเมือง ร่วมกับหลักฐานทางโบราณคดีประเภทอื่นๆ เพื่อตีความถึงปรากฏการณ์การเกิดภูมิทัศน์เมืองดังกล่าว

สรุปและเสนอแนะ

นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษปี 1970 ที่ถือเป็นช่วงคาบเกี่ยวของการเปลี่ยนผ่านกลุ่มกระบวนทัศน์ทางโบราณคดีจากกลุ่มกระบวนกรไปสู่โบราณคดีหลังกระบวนกร โดยมีพื้นฐานแนวคิดนิเวศวัฒนธรรมมาตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าแล้ว สิ่งนี้ได้ส่งอิทธิพลต่อการเกิดแนวคิด “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี” ภายใต้กรอบภูมิวัฒนธรรมของศาสตร์สังคมเป็นอย่างมากตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ถึงแม้ว่าจะมีการใช้คำเรียกที่สื่อความหมายของแนวคิดดังกล่าวที่หลากหลาย เช่น ภูมิวัฒนธรรม หรือ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม แต่เมื่อแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาประยุกต์ใช้ในศาสตร์โบราณคดี จึงเกิดเป็นคำเรียกว่า ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี หรือ ภูมิวัฒนธรรมทางโบราณคดี ซึ่งสามารถสรุปความหมาย

ได้ว่า เป็นการศึกษาร่องรอยต่างๆ ที่มนุษย์ในอดีตสร้างขึ้นมาบนพื้นที่หนึ่ง ที่เป็นพื้นที่สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการอย่างใดอย่างหนึ่งของผู้คนในสังคม โดยร่องรอยดังกล่าวอาจสื่อถึงการถ่ายทอดวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มสังคมทั้งภายในและภายนอกพื้นที่นั้นๆ

สำหรับการศึกษาภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในประเทศไทยพบว่า แนวคิด “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดี” สามารถแบ่งออกได้ทั้งหมด 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มที่เน้นศึกษาปัจจัยสภาพแวดล้อมในเชิงกายภาพเป็นหลัก ซึ่งกลุ่มนี้มักให้ความสำคัญต่อปัจจัยธรรมชาติที่ส่งอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนเป็นหลัก โดยนำแนวคิดและวิธีการของแนวคิดธรณีโบราณคดีเข้ามาประยุกต์ใช้ในการวิเคราะห์ จึงมักเกิดความสับสนระหว่างการเรียกแนวคิดธรณีโบราณคดีและภูมิทัศน์ทางโบราณคดีในงานวิจัย ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง จะเน้นศึกษา พื้นที่ทางกายภาพในเชิงของปรากฏการณ์ที่สามารถใช้ตีความระบบโครงสร้างทางสังคม โดยพิจารณาองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมธรรมชาติร่วมกัน เช่น รูปแบบผังเมือง ตำแหน่งศาสนสถาน และสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ ที่สะท้อนถึงความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน

อย่างไรก็ตาม การใช้แนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีของนักโบราณคดีไทย ยังคงถูกแบ่งแยกกลุ่มการศึกษาอย่างชัดเจน โดยที่ยังไม่ได้มีการบูรณาการแนวคิดและวิธีการศึกษาระหว่างกลุ่มศึกษาทั้งสองเข้าด้วยกัน ซึ่งหากแนวคิดภูมิทัศน์ทางโบราณคดีถูกนำมาใช้ศึกษาผนวกกันในหลากหลายมิติ ก็อาจจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะช่วยให้นักโบราณคดีวิเคราะห์ตีความและสร้างภาพพัฒนาการทางสังคมของชุมชนโบราณในแต่ละวัฒนธรรมได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กามนิต ดิเรกศิลป์, 2542. “การศึกษาแบบแผนการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์บริเวณอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- จุลนารถ วรรณโกวิท, 2563. “คุณค่าขององค์ประกอบทางภูมิทัศน์กลุ่มเทวสถานปราสาทพนมรุ้ง ปราสาทเมืองต่ำ และปราสาทปลายบัด จังหวัดบุรีรัมย์.” **สารศาสตร์** (3): 693-706.
- ขวลิต ขาวเขียว, 2546. “ธรณีวิทยาทางโบราณคดี: กระบวนการก่อตัวของแหล่งโบราณคดีเพิงผา ถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____, 2558. “การใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีกับธรณีสัณฐานบริเวณพื้นที่ลุ่มแม่น้ำป่าสัก.” ใน สุรพล นาถะพินธุ (บรรณาธิการ), **ข้อมูล สารสนเทศ และความรู้เพิ่มเติมจากงานวิจัยโบราณคดีลุ่มแม่น้ำป่าสัก** (หน้า 172-187). กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยการกระจายตัวของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก บริเวณภาคกลางตอนล่าง ประเทศไทย, 7 พฤศจิกายน 2558.
- ขวลิต ขาวเขียว และคณะ, 2561. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยภูมิฐานชายฝั่งทะเลโบราณ เมืองท่า เส้นทางการค้า และความเชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐานแรกเริ่มในประเทศไทย ในบริบทของภูมิอารยธรรมสุวรรณภูมิ**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, สนับสนุนทุนวิจัยโดยสำนักงานพัฒนาเทคโนโลยีอวกาศและภูมิสารสนเทศ (องค์การมหาชน) กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.
- ขุติพงษ์ รมสูณธี, 2558. “การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งโบราณคดีและปฐพีวิทยาบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำป่าสัก โดยใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์.” ใน สุรพล นาถะพินธุ (บรรณาธิการ), **ข้อมูล สารสนเทศ และความรู้เพิ่มเติมจากงานวิจัยโบราณคดีลุ่มแม่น้ำป่าสัก** (หน้า 149-172). กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยการกระจายตัวของชุมชนยุคก่อนประวัติศาสตร์ในลุ่มแม่น้ำป่าสัก บริเวณภาคกลางตอนล่าง ประเทศไทย, 7 พฤศจิกายน 2558.
- เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์, 2552. “ลำดับชั้นของชุมชนโบราณสมัยล้านนาในพื้นที่เชียงใหม่-ลำพูน ช่วงพุทธศตวรรษที่ 19-22.” วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ตรึงใจ หุตางกูร, 2557. “การตีความใหม่เรื่องขอบเขตแนวชายฝั่งทะเลโบราณสมัยทวารวดีบนที่ราบภาคกลางตอนล่าง.” **ดำรงวิชาการ** 13 (1): 11-44.
- ทิวา ศุภจรรยา และคณะ, 2543. “เมื่อคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ): ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแปงเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์.” ใน ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (บรรณาธิการ), **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 12 กันยายน 2543.
- ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน, 2524. **เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์, 2553. “ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย.” *วารสารอาษา* (3): 104-113.

ประอร ศิลพานธุ์, 2548. “ธรมิโบราณคดีบริเวณทุ่งเศรษฐี ตำบลนายาง อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโลกศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, 2546. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เล่มที่ 1*. กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 1 (2546), สนับสนุนทุนวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____, 2552. *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน เล่มที่ 1*. กรุงเทพฯ: โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน (2552), สนับสนุนทุนวิจัยโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกุล, 2557. “บุษยศิริ: เขาคักดีสิทธิ์ของเมืองอุทองที่ถูกลืมเลือน.” *ดำรงวิชาการ* 13 (1): 133-158.

วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2542. “ถมอรตัน เขาคักดีสิทธิ์ของเมืองศรีเทพ.” *เมืองโบราณ* 25 (3): 23-29.

วันวิสา วิโรจนารมย์, 2544. “การศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่จังหวัดลพบุรีและนครสวรรค์ ด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์ และสิกิต อธิพิโตโด, 2563. “ภูมิทัศน์สวนในบางกอก: การตีความจากแผนที่และภาพถ่ายโบราณ.” *หน้าจั่ว* 17 (2): 292-327.

ศรัศักร วลัลิโถม, 2560. *สร้างบ้านแปงเมือง*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุรรัตน์ บุปผา, 2565. “ภูมิทัศน์ทางโบราณคดีที่อึกเขาพนมดงรักฝั่งตะวันออกตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา.” *ดำรงวิชาการ* 21 (1): 49-90.

เสรีวัฒน์ สมินทร์ปัญญา, 2561. *ธรมิโบราณคดีของตะกอนถ้ำและเพิงผา และภูมิอากาศบรรพกาล*. กรุงเทพฯ: แดเน็กซ์อินเตอร์คอร์ปอเรชั่น.

อนุวัฒน์ การถัก และทรงยศ วีระทวีมาศ, 2558. “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิด และทิศทางการศึกษาวิจัย.” *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 14 (2): 1-12.

_____, 2559. “การเปลี่ยนผ่านความหมายภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองสกลนคร ในพุทธศตวรรษที่ 16-25.” *หน้าจั่ว* 30: 37-53.

- Antze P. & Lambek M., 1996. **Tense past: Cultural essays in trauma and memory.** London: Routledge.
- Ashmore W. & Blackmore C., 2008. **Landscape archaeology.** USA: Elsevier Inc.
- Aston M. & Rowley T., 1974. **Landscape archaeology: An introduction to fieldwork techniques on Post-Roman landscapes.** Newton Abbot: David and Charles.
- Binford L. & Sabloff J., 1982. "Paradigms, systematics, and archaeology." **Journal of Anthropological Research** 38 (2): 137-153.
- Butzer K., 1982. **Archaeology of human ecology: Method and theory for a contextual approach.** Cambridge: Cambridge University Press.
- Christaller W., 1966. **Central place in Southern Germany.** New Jersey: Prentice-Hall.
- Crumley C., Deventer A., & Fletcher J., 2001. **New directions in anthropology and environment: Intersections.** New York, Oxford: AltaMira Press.
- David B. & Thomas J., 2008. **Handbook of landscape archaeology.** USA: Left Coast Press, Inc.
- Hodder I., 1985. "Postprocessual archaeology." **Advances in archaeological method and theory** 8: 1-26.
- Jackson J., 1986. "The vernacular landscape." In Penning-Rowsell & Lowenthal (eds.), **Landscape meanings and values** (pp. 65–81). London: Allen and Unwin.
- James P.E. & Martin G., 1981. **All possible world: A history of geographical ideas.** New York: John Wiley and Sons.
- Kluiving S. & Guttmann-Bond B., 2012. **Landscape archaeology between art and science: from a multi- to an interdisciplinary approach.** Amsterdam University Press.
- Lennon J. & Mathews S., 1996. **Cultural landscape management.** Canberra: Australian Alps Liaison Committee.
- Ngernkerd P. & Choowong M., 2017. "Geoarchaeology of The Thung Kula Rong-Hai ancient site, Srisaket and Yasothon provinces, Northeastern Thailand." In P. Potiyaraj & O. Pinyakong (eds.), **Proceedings book of the 43rd congress on science and technology of Thailand (STT43)** (pp. 542-550). Bangkok: The Science Society of Thailand Under the Patronage of His Majesty the King, Chulalongkorn University, 17-19 October 2017.
- Rappoport A., 1988. "Levels of meaning in the built environment." In F. Poyatos (ed.), **Cross-Cultural perspectives in non verbal communication** (pp. 317-336). Toronto: C.J. Hogrefe.

- Sauer C., 1962. **Land and life: A selection from the writings of Carl Sauer**. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Shanks M., 2007. "Post-Processual archaeology and after." In C. Chippindale & H. Maschner (eds.), **Handbook of archaeological method and theory** (pp. 133-144). Walnut Creek: Altamira.
- Smith M., 2007. "Form and meaning in the earliest cities: A new approach to ancient urban planning." **Journal of Planning History** 6 (1): 3-47.
- Stewart J., 2006. "The concept and method of cultural ecology." In N. Haenn & R.R. Wilk (eds.), **The environment in anthropology A reader in ecology, culture, and sustainable living** (pp. 5-9). USA: New York University Press.
- Strang V., 1997. **Uncommon ground: Cultural landscapes and environmental values**. Oxford: Berg.
- Tilley C., 1994. **A phenomenology of landscape: Places, paths and monuments**. Oxford: Berg.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

- สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี, 2564. ธรณีโบราณคดีแหล่งเรือจมนม-สุรินทร์. ค้นเมื่อ 27 กันยายน 2565, จาก https://www.finearts.go.th/storage/contents/2021/08/detail_file/bjYbTfRef27rPzA_cWjR34fUwVzVwWyOtwyVXphp7.pdf